

Az ItalAnt projekt

1997-ben Lorenzo Renzivel együtt útnak indítottuk az ItalAnt projektet, melynek célja a középkori olasz nyelv szisztematikus leírása. Ilyen típusú vállalkozás az olasz nyelvészeti tanulmányok terén teljesen új, és a leírás mélysége és terjedelme tekintetében egyedülálló az újlatin nyelvek területén, de valószínűleg sok más nyelv történeti leírása terén is.

A vállalkozás újdonsága a következőkben áll:

1) egy múltbeli korszak nyelvi használatának minél teljesebb leírása: Olaszország nyelvi tagolódása miatt a leírás a Firenzében 1250 és 1325 között használt nyelvre korlátozódik, de ez egyfelől így is nagyobb terjedelmet jelent, mint az eddig megjelent hasonló tárgyú tanulmányok esetén (amelyek vagy csak specifikus problémákkal, vagy csak egy szerzőnek a nyelvével foglalkoztak), másfelől egy homogénebb anyagot nyújt a szinkronikus leírásnak azzal, hogy kizárja a dialektális és a diakronikus változást. Vállalkozásunknak ez az aspektusa egyben második újdonsága is:

2) a leírás teljesen szinkronikus, és így szembenáll a történeti tanulmányokban használatos diakronikus szemlélettel;

3) a leírás a modern nyelvészet módszereivel történik, míg a nyelvtörténet terén végzett legtöbb kutatás többnyire a XIX. századi történeti nyelvészet és a hagyományos nyelvtan paramétereit használja. A módszer szempontjából az általunk 1988 és 1995 között kiadott *Grande Grammatica Italiana di Consultazione* (Bologna, il Mulino, 2. kiadás: 2001) elveit követjük.

Mivel egy letűnt kor nyelvének a leírásához nem hagyatkozhatunk az introspekciónak, mint az élő nyelvek esetén, szükséges volt egy korpusz használata. A leíráshoz felhasználtuk az összes szöveget, amely Firenzében keletkezett a kiválasztott időszakban (191 dokumentum, kb. 2 millió szó), sőt, szükség esetén (pl. ritkán használt szerkezetek) kiterjesztjük a kutatást egészen 1375-ig (456 dokumentum), ill. az összes korabeli toszkán forrásokra (1152 dokumentum). Emellett úgy döntöttünk, hogy kiválasztunk egy kisebb korpuszt, amely a leírás alapját fogja képezni: ennek olvasása során a kutatók megismerkednek a leírandó nyelvállapot főbb jellegzetességeivel. Az alapkörpuszba bevettünk 21 dokumentumot (kb. 1000-1200 nyomtatott oldal, több mint 200.000 szó), amelyeket nyomtatott és informatizált formában bocsátottunk a kutatók rendelkezésére (az informatizációt az olasz CNR-

hez tartozó, firenzei székhelyű *Opera del Vocabolario Italiano* végezte (ún. *Corpus Padua*), és ellátta a saját fejlesztésű *Gatto* kezelő programmal). A szélesebb korpusz az *Opera del Vocabolario Italiano* korpuszán belül az Interneten hozzáférhető (<http://ovisun198.ovi.cnr.it/italnet/OVI/>).

A mű összefoglalja a filológiai irodalom és a hagyományos nyelvtörténeti kutatások eredményeit, illetve a modern (szélesebb értelemben vett „generatív“) nyelvészet megközelítésével végzett vizsgálódásokat, de túlnyomó részben eredeti kutatásokat igényelt a szerzőktől, mivel a legtöbb területen a korábbi kutatások vagy hiányoztak, vagy nem voltak elegendők. A leírás a strukturalista/generatív elméleti keretek között készül, annak érvelési és feltárási módszereit és alapvető kategóriáit használja, de tekintettel a készülő mű jellegére a fejtegetés inkább expozitív, mint argumentatív. A leírás szisztematikusan szem előtt tartja a különbségeket a középkori és a mai olasz nyelv között (annak az elterjedt mítosznak a leleplezésére, amely szerint az olasz nyelv alig változott Dante kora óta).

A projekt eredménye *Grammatica dell'italiano antico* címmel jelenik majd meg könyv formájában; terjedelme kb. 1000 oldal lesz. Ahogyan példájával a *Grande Grammatica* hasonló kezdeményezéseknek az inspirálója lett más újlatin (spanyol, katalán, román) területeken, azt reméljük, hogy ez az új művünk is hasonló hatással lesz, és serkenteni fogja az olasz nyelv más korszakainak, ill. általában más nyelvek régi korszakainak a szisztematikus leírását.

A projektben mintegy 33 kutató vesz részt. A munkálatok fejlődése a www.geocities.com/gpsalvi/konyv/ internetes oldalon követhető nyomon.

Az OTKA által finanszírozott kutatás

A projektben folyó munka a következőképpen tagolódik:

- 1) a kutatók megírják a nekik kiosztott fejezeteket;
- 2) a projekt vezetői szakmailag ellenőrzik a megírt fejezeteket, szükség esetén módosításokat és kiegészítéseket kérnek a szerzőktől, akik a projekt vezetőinek a megjegyzéseit figyelembe véve elkészítik fejezetük végleges változatát; a munkának ez a fázisa több átírással is járhat;
- 3) a projekt vezetői elvégzik a szükséges stiláris egységesítést (annak ellenére, hogy kollektív alkotásról van szó, szándékaink szerint a könyv

végző formája nem önálló tanulmányok gyűjteménye, hanem egységes mű lesz); ezután

4) a fejezetek a filológiai szerkesztők kezébe kerülnek, akik ellenőrzik az idézeteket és elvégzik a formai szerkesztést.

Amikor 2003-ban kértem az OTKA támogatást, a munkálatok többnyire túl voltak az 1. fázison és a 2. fázison dolgoztunk, ezért pályázatom a 3. és 4. fázis teljesítésére irányult: a támogatással kívántam fedezni a) a két szerkesztő munkáját (lehetővé téve rendszeres találkozósaikat), és b) a szerkesztési munkálatokat (filológiai szerkesztőkkel kötött szerződések révén).

Az alábbi táblázat mutatja a munkálatok fejlődését a szerződés megkötése óta (0 = a fejezet semmilyen formában nincsen meg; 1 = a fejezetnek elkészült az első verziója; 2 = a fejezetnek elkészült egy vagy több javított (de nem végleges) változata; 3 = a fejezetnek elkészült a végleges változata; 4 = a fejezetnek elkészült a filológiailag ellenőrzött végleges változata; -> = megtörtént változás):

I. La frase

1. L'ordine delle parole e la struttura della frase

/1. La struttura della periferia sinistra	0
/2. La struttura del corpo della frase	1 -> 3

2. La struttura attanziale	1 -> 2
----------------------------	--------

3. Realizzazione sintattica della struttura attanziale	2 -> 4
--	--------

4. Costruzioni predicative con predicati non verbali	2 -> 4
--	--------

5. Le strutture coordinate	0 -> 1
----------------------------	--------

II. Il sintagma nominale

1. Struttura del sintagma nominale	3 -> 4
------------------------------------	--------

2. L'articolo	3 -> 4
---------------	--------

3. I dimostrativi	1 -> 4
-------------------	--------

4. I possessivi	1 -> 4
-----------------	--------

5. I quantificatori	1 -> 4
---------------------	--------

6. I pronomi personali e riflessivi	
-------------------------------------	--

/1. Pronomi soggetto	1 -> 4
----------------------	--------

/2. Pronomi obliqui	1 -> 4
---------------------	--------

/3. Pronomi riflessivi	1 -> 4
------------------------	--------

/4. Omissione del pronome clitico	1 -> 4
-----------------------------------	--------

7. La frase relativa	1 -> 3
----------------------	--------

III. Il sintagma verbale

1. Il verbo	4
2. L'accordo	2 -> 4
3. La negazione	3 -> 4
4. L'espressione della modalità	0 -> 4

IV. Gli altri sintagmi

1. Il sintagma aggettivale	1 -> 4
2. Il sintagma preposizionale	0 -> 2
3. Il sintagma avverbiale	1 -> 4

V. La subordinazione

1. Problemi generali	0
2. Frasi subordinate al congiuntivo	4
3. Frasi subordinate all'infinito	1 -> 4
/a. Strutture causative	1 -> 2
4. Frasi subordinate al participio	3
5. Frasi subordinate al gerundio	3 -> 4
6. La concordanza dei tempi	4
7. Frasi subordinate argomentali	0
8. Frasi subordinate avverbiali	
/1. Temporal	0 -> 3
/2. Causali	0 -> 4
/3. Condizionali	3 -> 4
/4.1. Concessive fattuali	3 -> 4
/4.2. Condizionali concessive	3 -> 4
/4.3. A-condizionali	3 -> 4
/5. Finali	1 -> 4
/6. Consecutive	0 -> 3
9. La comparazione	4
/a. La comparazione di analogia	0 -> 4

VI. Tipi di frase

1. Frasi interrogative	3 -> 4
2. Frasi esclamative	4
3. Frasi iussive	1 -> 4
4. Frasi ottative	1 -> 4
5. Profrasi	0 -> 4

VII. La deissi

1. La deissi	2 -> 4
/a. La deissi sociale	3 -> 4
3. Il vocativo	4
4. Il discorso riportato	0 -> 3

VIII. Fenomeni testuali

1. I segnali discorsivi	4
2. Interiezioni	3 -> 4
3. Ellissi	0

IX. Morfologia

1. Morfologia flessiva	
/1. Morfologia nominale	1 -> 3
/1a. Articolo	1 -> 4
/2. Morfologia verbale	1 -> 4
2. Formazione delle parole	1 -> 4

(A fent megadott internetes oldalon a következő három fejezet ideiglenesen nem elérhető: I/5, VI/3,4.)

Az OTKA által finanszírozott munka a tervezett menetrend szerint haladt előre: a filológiai szerkesztők 35 fejezetet készítettek el, ezzel a teljesen kész fejezetek száma 41 (57-ből). A projekt vezetői 45 fejezeten dolgoztak, a legtöbb esetben több ízben is. Ha a készültségi állapot különböző fokait vesszük figyelembe, a szerződés megkötésekor a mű hozzávetőlegesen 40%-ában volt kész, most elértük a kb. 85%-ot.

A pályázatban azt terveztem, hogy a mű elkészül a pályázati idő alatt, de a munka előrehaladása nem csak a főszerkesztők és a filológiai szerkesztők munkájától függ, hanem az egyes szerzők munkájától is, amely kívül esik ugyan a jelen pályázaton, de befolyásolja a munka menetét. Ahogyan a táblázatból is kitűnik, az elmaradásokat azok a szerzők okozták, akik egyáltalán nem küldték még fejezetüket, vagy akik még nem végeztek javításaikkal.

Mivel a nagyrésztben kész mű az Interneten hozzáférhető és ezzel az elért eredmények könnyen ellenőrizhetőek, itt a szerkesztési munka alatt felmerült gyakorlati és elméleti problémákról mondanék pár szót, ugyanis a kész műben (jellege miatt) ezek nem láthatók, és külön kifejtésük nélkül a végzett munka minősége és mennyisége talán nem lenne nyilvánvaló (eltekintek itt a magától értetődő kérdésektől, mint a fejezetek felépítése, a formai megvalósítás, stb.):

- célunk kezdettől fogva egy adott korban használt nyelv leírása volt, és ezt ugyanazokkal a paraméterekkel akartuk elvégezni, amelyek az élő nyelvek leírásában használatosak, vagyis azt akartuk feltárni, hogy mit lehetett mondani, és mit nem (mi volt grammatikus, és mi nem). A korpusz használata azonban sokszor arra indította a szerzőket, hogy konkrétan azt írják le, ami a szövegekben található, és nem az adott

nyelvállapotban érvényes, a talált példákból általánosított nyelvtani szabályokat, és ezért több fejezetet kellett átstrukturálni;

- főleg az elektronikus eszközökkel keresett példák esetén gyakoriak az értelmezési félreértések a megfelelő tágabb kontextus hiánya miatt; a szerkesztők feladatai közé tartozott tehát a példák egyenkénti ellenőrzése az eredeti (nyomtatott, esetleg jegyzetekkel ellátott) szövegekben;

- az irodalmi szövegek kiadásai általában összetettek: a kritikai szöveg rekonstruálása több kézirat alapján történik, amelyek többnyire nem egykorúak az eredetivel és néha nem ugyanott készültek, ezért sokszor egy másik kornak, ill. egy másik helynek a nyelvhasználatát tükrözik; ezekben az esetekben a szövegtörténetet kellett ellenőrizni, mert anélkül a példákat nem lehetett helyesen értékelni;

- a régi nyelv szókincsbeli és szerkezetbeli különbsége, ill. a kontextus hiánya miatt a példákban megértési problémák merülnek fel, ezért a nehéz részeket szó-, ill. szövegmagyarázatokkal kellett ellátni.

A pénzügyi támogatás felhasználása

Az OTKA pénzügyi támogatása lehetővé tette

1. a projektvezető két utazását Padovába, ahol az ItalAnt projekt másik vezetőjével a mű szerkesztésén dolgoztak,
2. az egyik filológiai szerkesztő utazását Firenzébe, ahol az Opera del Vocabolario Italianónál ellenőrzött több nyomtatott formában nehezen hozzáférhető szöveget;
3. öt megbízási szerződés megkötését a filológiai szerkesztőkkel (Meszler Lenkéval és Samu Borbálával); valamint kisebb (készletbeszerzési) költségeket.

A pályázathoz kapcsolódó más tevékenységek

A pályázati idő alatt más forrásokból (Magyarországi Olasz Kultúrintézet, Erasmus cserekapcsolatok), a kutatási terven belül 2004 szeptemberében két napos találkozót rendeztem Budapesten *Italiano antico e moderno* címmel. A találkozón részt vett projektünk öt szerzője, ill. a *Sintassi degli Antichi Volgari Italiani* nevű brit projekt öt kutatója: a találkozó alkalmat adott a készülő fejezetek bemutatására, megvitatására, ill. a két projekt közti eszmecserére (mindkét projekt a középkori szintaxissal foglalkozik, de míg a mi projektünk a XIII. századi firenzei nyelv intenzív kutatását tűzte ki célul, a brit projekt a nem toszkán középkori változatok extenzív kutatását célozza).

A pályázati idő alatt 2 cikket jelentettem meg a pályázat témaköréből (1. külön rész), és szerkesztésem alatt a *Verbum* című folyóirat 5. (2003) évfolyamának 1. számában megjelent az ugyanebből a témakörből 2002 tavaszán Piliscsabán rendezett konferencia aktáinak második része is.

Dr. Salvi Giampaolo, DSc